

Notitie voor de ‘mini-conferentie ondermijning’ van de vaste commissie voor Justitie en Veiligheid van de Tweede Kamer, 1 november 2018

Vooraf:

Mij is gevraagd om op de onderstaande vragen in te gaan. Ik zal ze één voor één aan de orde stellen, daarbij puttend uit onderzoek dat de afgelopen jaren in Nederland en daarbuiten is verricht. Voor een compleet overzicht daarvan, ontbreekt hier de ruimte.

- 1. Wat is bekend over de aard van ondermijning in Nederland?
Welke verschijningsvormen van ondermijning doen zich in Nederland voor?*
- 2. Wat is bekend over de omvang van ondermijning in Nederland?
Welke verschijningsvormen doen zich veelvuldig voor?*
- 3. Waar in Nederland komt ondermijning (het meeste) voor?*
- 4. Welke grensoverschrijdende aspecten spelen een rol bij ondermijning?*
- 5. Welke ontwikkeling in ondermijning is waarneembaar? Verandert de aard, omvang en locatie?*
- 6. Wat is bekend over de gevolgen van ondermijning, de mate van ontwrichting?*
- 7. Wat is bekend over de effectiviteit van maatregelen om ondermijning te voorkomen en tegen te gaan?*

Ad 1. Aard

Nederland heeft een achterkant, een schaduwkant die crimineel van aard is en die zich, ingebed in steden en dorpen, ontwikkelt buiten de greep en het zicht van de overheid. Het is een verschijnsel dat wordt aangeduid met het begrip ondermijning of ‘ondermijnende criminaliteit’, waarover ik samen met Jan Tromp het boek *De achterkant van Nederland* (2017) schreef. Deze vorm van criminaliteit heeft sluipenderwijs invloed gekregen in het sociale en economische domein. Het ondermijnt de fundamenten van de rechtsstaat en daarmee ook de veiligheid en integriteit van de samenleving: zij drukt eerlijke economie weg, bederft het opvoedingsklimaat, tast positief beleid aan en bedreigt maatschappelijke integriteit en de samenlevingsmoraal. Ondermijning is georganiseerde criminaliteit *dichtbij*; het gaat om de maatschappelijke effecten van georganiseerde misdaad, die in Nederland, zo zullen wij zo meteen zien, vooral rondom drugscriminaliteit is georganiseerd. Deze toespitsing van het begrip ondermijning is nodig, omdat het de afgelopen tijd teveel een containerbegrip dreigde te worden.

Ad 2. Omvang

Ondermijnende criminaliteit kent vele verschijningsvormen. Zoals mensenhandel en arbeidsuitbuiting, orgaanhandel, milieucriminaliteit, wapenhandel, illegaal gokken en zorgfraude. Maar in Nederland zijn de drugsproductie en –handel de motor van het criminele systeem, met name vanwege de enorme sommen geld die er in deze wereld omgaan. Wanneer we de omzet van hennep, synthetische drugs en de handel in cocaïne bij elkaar optellen, gaat het – in Nederland - om een industrie van tientallen miljarden.

Nederland heeft een reputatie als bronland van synthetische drugs, blijkt uit internationaal onderzoek. Zo rapporteert het EMCDDA, het Europese instituut voor monitoring van drugs

en drugsverslaving, dat criminele groepen uit Nederland en België de belangrijkste producenten en handelaren zijn op het gebied van synthetische drugs in Europa (2016, p.126). Andere internationale rapporten presenteren een vergelijkbaar beeld. In het *Serious and Organized Crime Threat Assessment* (SOCTA) van Europol uit 2017 wordt Nederland genoemd als:

- ‘*main producer*’ van mdma en amfetamine, met België
- belangrijkste producent en ‘*main distribution hub*’ voor cannabis
- ‘*main entry point in the EU*’ voor cocaïne, met België en Spanje
- ‘*main entry point and distribution hub*’ voor heroïne.

In Nederland komen dus allerlei drugsstromen bij elkaar. Ons land kan daardoor worden beschouwd als de belangrijkste Europese logistieke draaischijf voor grensoverschrijdende drugshandel. We moeten de ongemakkelijke waarheid onder ogen zien dat Nederland één van die landen in de wereld is, die worden geconfronteerd met de nadelige gevolgen van een grote, in belangrijke mate endogene wereld van drugscriminaliteit.

Het ondermijnende probleem zit primair in de enorme financiële stromen die met de drugsproductie en -handel samenhangen en met de effecten (en aantrekkingskracht) die daarvan uitgaan. De centrale vraag is wat het met een samenleving doet waarin zoveel met criminele drugsactiviteiten vergaard geld aanwezig is.

Gaan wij nog even in op de synthetische drugs, omdat daar recente en precieze cijfers over bekend zijn via het rapport *Waar een klein land groot in kan zijn* (Tops e.a. 2018). De basisgegevens voor de berekeningen in dit rapport zijn verzameld bij de absolute bron, namelijk formulieren van alle inbeslaggenomen relevante stoffen in 2017 (van de politie, de FIOD en de Douane). Op basis van enkele zo voorzichtig mogelijk geformuleerde veronderstellingen – met name een inbeslagnemingspercentage van 20 en een exportpercentage van 80 – konden we vervolgens komen tot een schatting van de financiële omzet. Voor amfetamine en xtc is dat samen minimaal 18,9 miljard euro, wereldwijd gerekend in gemiddelde straatprijzen. Een behoorlijk deel daarvan (naar schatting tenminste tussen de drie en de vijf miljard) landt in de Nederlandse samenleving.

Op deze berekeningen is reactie en kritiek gekomen. Deze kritiek gaat onzes inziens voorbij aan de harde empirische basis van de berekeningen (brongegevens van politie, FIOD en douane over in Nederland inbeslaggenomen chemische stoffen) en hebben onze – voorzichtige – veronderstellingen niet zo weerlegd dat de berekeningen naar beneden bij zouden moeten worden gesteld (wel: naar boven). Vooralsnog is daar dan ook geen reden toe. Overigens gaat het ons ook niet om de precieze getallen (hoe gedegen wij de berekeningen ook hebben proberen te doen), maar vooral om de enorme omvang van illegale syndru-productie als zodanig.

Ad 3: Spreiding?

Ofschoon er regionale verschillen zijn, is toch de belangrijkste bevinding dat de drugscriminaliteit een verschijnsel is dat typisch is voor Nederland als zodanig. Het komt dus in heel Nederland voor, met regionale accenten. De Nederlandse drugswereld dankt zijn belangrijke mondiale positie aan drie met elkaar verbonden omstandigheden: de goede prijs-

kwaliteitsverhouding, de lage pakkans voor de kopstukken en de relatief milde Nederlandse strafmaat.

Concentreren wij ons opnieuw op de synthetische drugs. De kopstukken en hun netwerken in Nederland zijn in staat goedkoop synthetische drugs te produceren. Ze beschikken over jarenlange ervaring, over een fysieke infrastructuur en over een netwerk van honderden ervaren laboranten en pillendraaiers. Het resultaat is dat internationale topcriminelen de synthetische drugs liever inslaan bij Nederlandse criminelen, dan dat ze zelf de productie ter hand nemen. Voor buitenlandse criminelen is productie in eigen land vanwege de pakkans en/of strafmaat al snel veel ongunstiger, dan een syndru-order plaatsen in Nederland. De strafmaat voor drugsproductie- en handel in Nederland relatief laag, zo heeft een studie van het EMCDDA uitgewezen (2017). Als producent van synthetische drugs voert Nederland in de EU de ranglijst aan, wat de strafmaat betreft staat Nederland bijna in alle opzichten op de laatste plaats: die combinatie geeft te denken, voor de politieke en rechterlijke macht. Het is een vestigingsfactor voor criminaliteit in Nederland.

De economische kenmerken van Nederland – een open economie, gunstige handelsvoorwaarden, uitstekende infrastructuur, vrij verkeer van goederen en personen binnen Schengenlanden – hebben ons land veel welvaart gebracht en tellen zwaar; maar ze maken ons land ook kwetsbaar voor drugshandel en – productie. De verdedigingslinie daartegen is onvoldoende op orde. Ook de mate waarin bijvoorbeeld de financiële (banken)wereld zijn verantwoordelijkheid op dit punt invult, is voor verbetering vatbaar, zoals de recente affaire rond de ING heeft laten zien.

Ad 4. Grensoverschrijding

De drugscriminaliteit is wezenlijk internationaal van aard. Voor synthetische drugs geldt bijvoorbeeld dat de belangrijkste grondstoffen uit China (precursoren), Oost-Europa of België (essentiële chemicaliën) komen. Die worden naar Nederland getransporteerd om hier in de gewenste eindproducten te worden omgezet, al zijn Nederlandse criminelen ook betrokken bij productie in met name België en Polen. De eindproducten worden vervolgens weer over de hele wereld geëxporteerd.

Een belangrijk deel van de in Nederland geproduceerde drugs is bestemd voor de export. Dat geldt voor cannabis, hoewel het precieze exportpercentage daarvan al enkele jaren inzet is van felle strijd is (zie WODC, 2014). Het geldt zeker voor synthetische drugs; er wordt veel te veel geproduceerd voor binnenlandse consumptie. Nederland is voorts samen met België (voornamelijk via de haven van Antwerpen) één van de belangrijke *entrypoints* voor cocaïne in Europa. Tussen de Belgische en Nederlandse drugsmarkten bestaat een grote samenhang, zo heeft recent onderzoek uitgewezen (De Middelaar e.a., 2018).

De internationale aantrekkelijkheid van Nederlandse drugscriminelen (vrijwel alle soorten drugs kunnen in grote hoeveelheden, in goede kwaliteit, betrouwbaar over de hele wereld worden geleverd) heeft geleid tot hechte mondiale relaties van in Nederland actieve drugscriminelen. Veel drugsorders worden geplaatst op de mondiale ‘marktplaats’ die Nederland wat drugs betreft is. Allochtone dadergroepen maken gebruik van sociale relaties in hun moederland en daarmee van goede mogelijkheden om daar onder meer te investeren in vastgoed, zo blijkt uit de Monitor Georganiseerde Misdad (zie b.v. Kruisbergen e.a., 2012).

De 18,9 miljard euro die wereldwijd op straat de minimale omzet is van syndru-productie in Nederland, kan worden gezien als de bijdrage van de Nederlandse syndru-wereld aan de illegale wereldeconomie. Uiteindelijk verdienen er handelaren aan in alle delen van de wereld. Het maakt duidelijk welke financiële belangen met de Nederlandse syndru-productie samenhangen. Op de internationale distributiestromen rond synthetische drugs bestaat echter maar een beperkt zicht. Wie doet wat? Wie verdient hier het meeste geld? Wie zijn hier de 'kruispunten-criminelen'? Hoe is de relatie tussen mensen in Nederland en daarbuiten? We tasten nog behoorlijk in het duister, terwijl dit bijvoorbeeld het gebied is dat voor financieel rechenen heel interessant is. Versterking van de informatiepositie op dit gebied is urgent. En die is wezenlijk internationaal van karakter.

Ad 5. Belangrijke ontwikkeling: internethandel

Veel ontwikkelingen komen hierboven of hieronder al aan de orde. Ik concentreer me hier op één punt: de internethandel wint terrein. Een Rand-rapport uit 2016 schat het aandeel van Nederlandse handelaren in de mondiale internethandel van synthetische drugs, wat eindproduct betreft, op ongeveer 23 procent (Rand, 2016). Klassieke syndru-handelaren bewaren nog afstand tot de internethandel. Hij is ter hand genomen door nieuwkomers op de drugsmarkt, die drugs inkopen of (laten) produceren, om deze vervolgens als een soort mondiale detailhandelaar te verkopen. De bezorging gaat vaak per postpakket. Deze werkwijze valt op. Australië voert een 100 procent-controle uit op pakketten die vanuit Nederland zijn verstuurd. De criminele gedragsreactie laat zich raden. De pakketten worden naar België of Duitsland gereden, zodat ze daar vandaan kunnen worden verstuurd.

Ad 6. Gevolgen

Ondermijnende criminaliteit is op allerlei manieren vermengd met en ingebed in het dagelijkse leven van veel 'gewone' mensen. Zij kan daar als het ware in 'oplossen'. Daardoor ontstaat een context voor acceptatie van crimineel gedrag die bijdraagt aan de aantrekkelijkheid ervan. Onder de hoede van criminelen is het voor sommigen beter toeven dan onder het vaak strenge en onpersoonlijke toezicht van officiële instanties. Ook al doen zij soms dingen die niet door de beugel kunnen, het vertrouwen gaat naar criminelen die men kent als trouwe buurtbewoners of familieleden.

De economische en sociale aantrekkingskracht van de criminele wereld lijkt alleen maar sterker geworden de afgelopen jaren. Personen die het moeilijk hebben zoals bijstandsmoeders, groepen jongeren, marginale bedrijven en boeren zien in deelname aan de criminele wereld een mogelijkheid het hoofd boven water te houden. Voor anderen biedt zij de kans om snel relatief veel geld te verdienen. Daarbij is het onderscheid tussen boven- en onderwereld te grofmazig en digitaal; in werkelijkheid gaat het om een vloeibare werkelijkheid, waarin wegkijken, een graantje meepikken, hand- en spandiensten verlenen en het grote geld verdienen op allerlei manieren met elkaar verknoopt zijn en door elkaar lopen.

Er bestaat in sociaal opzicht een groot verschil tussen de meelopers en de harde criminelen met hun liquidaties, die een tamelijk meedogenloze cultuur van afrekenen en intimidatie kennen. Hoewel deze werelden – die van de harde kern en die van de groepen daaromheen – snel in elkaar kunnen overvloeien, is het onterecht ze op één hoop te gooien. Voor de harde kern is een stevig repressief repertoire nodig (en dat zou nog wel wat sterker ontwikkeld

mogen worden), voor de groepen daaromheen zou het een tragisch misverstand zijn om alleen daarop in te zetten. We komen daar zo meteen op terug.

Het zou onjuist zijn om toetreding tot de criminele wereld – in welke graad van intensiteit dan ook – louter te zien als een probleem van achterstand of opvoedingsproblemen. Daar is lang niet altijd sprake van. De keuze voor een criminele carrière kan een bewuste zijn. Sommigen kiezen ervoor omdat het aantrekkelijker is dan het alternatief om via een schoolopleiding en een normale baan te stijgen op de maatschappelijke ladder; misdaad is ook een manier om mee te tellen. Voor anderen is het vooral weer een gemakkelijke manier om een cent bij te verdienen of om aan persoonlijke problemen te ontsnappen.

Soms wordt ook misbruik gemaakt van de argeloosheid van mensen. Dat zien we soms bij hennepkwekerijen of bij scholieren (zie ook Tops en Tromp, 2017). Of bij overheidsvoorzieningen, zoals bij Persoonsgebonden Budgetten, waar over de rug van zwakke mensen grote sommen geld kunnen worden verdiend, ook door criminele groepen.

Ondermijning en georganiseerde misdaad zijn een bedreiging voor de overheid, al krijgt dat lang niet altijd de vorm van directe intimidatie. Corruptie komt voor en ook zal er een enkele keer van infiltratie sprake zijn, doorgaans via stromannen. Belangrijker zijn vermoedelijk de zaken die wij hier zullen aanduiden als collusie, als het ongemerkte samenvloeien van legale en illegale belangen (Van den Heuvel, 1998). Dan gaat het om dat onooglijk stukje stad, waar nu eindelijk iemand in wil investeren. Om een voetbalclub die door een suikeroom drie jaar achter elkaar weet te promoveren. Om dat muziekfestival dat door een forse bijdrage van een sponsor nu wel kan doorgaan. Er zijn vele voorbeelden van (Bruinsma e.a., 2018). In veel van dit soort gevallen is er sprake van betrokkenheid van geld dat met criminele activiteiten is verkregen. Binnen een ambtelijke organisatie, een college van B&W of een gemeenteraad kunnen zij leiden tot forse discussies. Waarom streng zijn naar de voetbalclub als je zelf door bezuinigingen op het sportbeleid de club in problemen hebt gebracht? Het kan tot ongemakkelijke discussies leiden in lokale politieke arena's.

Ad 7. Effectiviteit

De afgelopen jaren hebben we een binnenlandse druk zien ontstaan om (onder meer) de productie van synthetische drugs in Nederland terug te dringen. Burgemeesters – aanvankelijk vooral uit het Zuiden van Nederland – hebben de problematiek op de agenda gezet, ondermijningsbeelden vervaardigd en strategieën voor terugdringing ontwikkeld. Zij hebben een verantwoordelijkheid voor openbare orde en veiligheid in hun gemeente en zien dat de ondermijnende criminaliteit een bedreiging daarvan vormt, die niet zozeer van incidentele, maar van duurzame aard is. Het maakt burgemeesters niet tot *crimefighters* of *sheriffs* – voor opsporing en vervolging van boeven zijn het OM en de politie verantwoordelijk -, maar zij spelen onmiskenbaar een belangrijke rol in het formuleren en onderhouden van collectieve normen. En daar kunnen zij soms vanuit hun verantwoordelijkheid voor openbare orde en veiligheid ook bestuursrechtelijke instrumenten voor inzetten (waar ook rechterlijke toetsing op mogelijk is).

De afgelopen jaren gaven een versterking te zien van samenwerking binnen het openbaar bestuur gericht op terugdringing van ondermijnende criminaliteit. Er zijn zeker resultaten geboekt met die *integrale aanpak*. Veel gemeenten hebben hun naïviteit ('bij ons komt dat niet voor') afgelegd en zijn maatregelen gaan nemen om hun organisaties weerbaarder te

maken. Bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers worden steeds meer bij de aanpak betrokken. Het heeft geleid tot verbeteringen in de aanpak. Drugscriminelen hebben last gehad van al deze activiteiten, dat bevestigen ook criminelen zelf. Maar het drugssysteem als zodanig is er niet door aangetast. De flexibiliteit en het innovatieve vermogen van dit systeem, zijn enorme financiële opbrengsten en zijn voordelige internationale concurrentiepositie stellen het steeds weer in staat om zich te innoveren en weer op te richten. Op tenminste drie punten is versterking nodig; zij laten zien dat de integrale aanpak van ondermijnende criminaliteit niet alleen op lokaal niveau, maar ook op landelijk niveau versterkt dient te worden.

In de eerste plaats leggen de lokale activiteiten de vinger op de kwetsbare opsporing door politie en justitie. Naast continuering en intensivering van de lokale en regionale aanpak is daarom versteviging van de justitiële keten (via versterking van de opsporings-, vervolgings- en zittingscapaciteit bij politie, OM en rechtbanken en verhoging van de strafmaat voor de organisatie van drugsproductie) een *conditio sine qua non*. Daarin dient onder andere het financiële rechercheren versterkt te worden, wat zonder intensivering van publiek-private en internationale samenwerking niet zal gaan.

Vervolgens vergt het bestrijden of voorkomen van georganiseerde misdaad een combinatie van ‘pakkansen organiseren’ en ‘kansen bieden.’ Dat gedoseerde repressie gunstige sociale effecten heeft, en omgekeerd gedogen soms leidt tot asociale effecten, wordt in Nederland nogal eens vergeten, bijvoorbeeld ten tijde van de toenmalige wijkenaanpak (Tops en Van der Torre, 2015). Kwetsbare mensen raken gemakkelijk in de greep van de (drugs)criminaliteit. Burgemeesters en anderen in het lokaal bestuur hebben inmiddels ontdekt dat sociaal beleid en gerichte repressie een twee-eenheid zijn bij de aanpak van maatschappelijk verankerde misdaad.

Tenslotte dient de *harm reduction* benadering van drugs op gezondheidsgebied te worden aangevuld met een sterkere nadruk op *use reduction*, geheel in lijn met het steeds steviger ontmoedigen van ‘roken’ en ‘drinken’.

Het is nuttig om op deze plaats kort in te gaan op de regelmatig gevoerde discussies over ‘legalisering’ van drugs en de verwachting dat daarmee de criminele drugswereld de wind uit de zeilen zal worden genomen. We zien nu even af van de vraag dat vaak onduidelijk is wat precies onder ‘legalisering’ wordt verstaan (‘regulering’, ‘commercialisering’). We zien ook af van de fundamentele meningsverschillen (vanuit morele of gezondheidsoptiek) die nationaal en internationaal over deze materie bestaan. Stel al dat op deze punten consensus zou kunnen ontstaan, dan nog is niet goed in te zien hoe ‘legalisering’ als zodanig tot betekenisvolle vermindering van de criminele drugsproductie zou kunnen leiden, *zonder* dat er fors wordt ingezet op een repressieve aanpak daarvan, in samenhang met effectvol sociaal beleid. En zonder dat er internationale afspraken zijn, al was het alleen maar omdat de criminele drugswereld sterk internationaal vertakt is en de lucratieve exportmarkten niet zomaar verdwijnen. Wat voor redenen er ook voor ‘legalisering’ mogen zijn, - bij die discussie blijven we hier vandaan - het is onwaarschijnlijk dat legalisering ipso facto leidt tot substantiële daling van georganiseerde drugscriminaliteit in Nederland. Daarvoor is deze in ons land te sterk ontwikkeld en is het ‘verdienmodel’ te aantrekkelijk. Het lijkt verstandig ons op dit punt dan ook niet rijk te rekenen.

Tot slot: aanpakken en bestrijden van de georganiseerde drugscriminaliteit in Nederland is geen ‘war on drugs’, geen strijd tegen drugsgebruik als zodanig, zoals vaak wordt gesteld; het is een strijd voor een eerlijke en fatsoenlijke samenleving, waarin basiswaarden van de Nederlandse samenleving overeind gehouden worden. Wat in essentie nodig is: begrijpen dat de aanpak van drugscriminelen wezenlijk is voor behoud van de democratische rechtsstaat. Dit vergt grote en langdurige inspanningen, strafrechtelijk, bestuursrechtelijk en meer dan dat: fiscaal en integraal, publiek en privaat, door overheid en burgers, repressief en sociaal, lokaal en (inter)nationaal.

Prof.dr. Pieter Tops (UvT, Politieacademie)

27-10-2018

Bronnen

Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F. & Stoffers, E. (2017). *Nationaal dreigingsbeeld 2017: Georganiseerde criminaliteit*. Driebergen: LE - Dienst Landelijke Informatieorganisatie.

Bruinsma, M., R. Ceulen en T. Spapens, m.m.v. C. Deij, (2018), *Ondermijning door criminele weldoeners*, Den Haag: Politie & Wetenschap, Reeks Politiekunde 93

EMCDDA (2016) *EU Drug Markets Report. In-depth Analysis*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

EMCDDA (2017) *Drug trafficking penalties across the European Union: a survey of expert opinion*. Lissabon: EMCDDA.

Europol (2017). *Serious and organised crime threat assessment. Crime in the age of technology*. The Netherlands: Europol.

Giessen, M. van der, Moolenaar, D.E.G., Ooyen-Houben, M.M.J. van (2014), *De export van in Nederland geteelde cannabis, Een schatting van de omvang en een bespreking van de mogelijkheden en beperkingen van het onderzoek*, Den Haag: WODC

Heuvel, G.A.A.J. van den (1998), *Collusie tussen overheid en bedrijf: Een vergeten hoofdstuk uit de organisatiecriminologie*, Maastricht: Universiteit Maastricht (oratie), 1998.

Kruisbergen, E.W., Bunt, H.G. van de, Kleemans, E.R. (2012). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Vierde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Kruithof, K., Aldridge, J. Décary Héту, D., Sim, M., Dujso, E. & Hoorens, S. (2016) *Internet-facilitated drugs trade: An analysis of the size, scope and the role of the Netherlands*. Den Haag: WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie. Geraadpleegd op: www.rand.org/pubs/research_reports/RR1607.htm.

Middeleer, F. de, Nimwegen, S. van, Ceulen, R. Gerbrands, S. Roevens, E., Spapens, Paoli, L., Fijnaut, C., Camp, B. van & Ruyver, B. de (2018) *Illegale drugsmarkten in België en Nederland: Communicerende vaten?*. Gent.

Tops, P en E. van der Torre (2015), *Wijkeraanpak en ondermijnende criminaliteit*, Den Haag: Uitgeverij Boomcriminologie

Tops, P. & Tromp, J. (2017). *De achterkant van Nederland. Hoe boven- en onderwereld verstrengeld raken*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Tops, P., J. van Valkenhoef, E. van der Torre en L. van Spijk (2018), *Waar een klein land groot in kan zijn, Nederland en synthetische drugs in de afgelopen 50 jaar*, Den Haag: Uitgeverij Boomcriminologie